

CSÖREGE, CSÖRÖGE.

Körösi Sándor fiumei tanár úr a Nyr legújabb számában (XV. 408) azt mondja a «csörege» (*csöröge*) szóról, hogy «nem a *csörög* igéből származik s ez esetben csakis az ol. *ciareghi*-hez lehet magyarázat végett fordulnunk». Az első, tagadó véleményhez, hogy a «csörege» «nem a *csörög* igéből származik», készséggel hozzájárulok, csakhogy a tagadó véleményt részemről az igenlő állításra is kiterjesztem, s a fennebbi tételt oda módosítom, hogy a «csörege» (rövid *ö*-vel is: *csörege*) bizony az olasz *ciareghi*-ből *sem* származik. E tekintetben mindkét nemű, negatív és pozitív bizonyítékokkal rendelkezem.

A mit K. úr a «csöröge» = ol. *ciareghi* védelmére akár alak, akár pedig jelentés tekintetében felhoz, azon bizony első tekintetre meglátszik, hogy azért kell az ol. *ciareghi*-nek a magy. «csörege» szóval okvetlenül összefüggnie, mert az említett olasz szóba K. úr a bergamói dialektus szótárában tett kutatásai közben igen belé-szeretett, vagyis más szóval: a bizonyítékok vannak itt az állítás kedvéért, és nem az állítás folyik belőlük. És ezt a módszeres eljárást, melylyel nem egyszer találkozunk egyes nyelvészeknél, egyszersmindenkorra legalkalmasabban (előlegesen megállapított nézetekhez) «*alkalmazkodó nyelvtudomány*»-nak nevezhetjük. Ugyanis alaki szempontból, ha hosszú *ö*-s alakból is indulunk ki, mely *ö* K. úr magyarázatának kezére játszik, sőt magyarázata alapjául szolgál: még akkor is K. úrnak csörege közvetítő alakra van előbb szüksége, mely «dissimilatiót szenvedett, vagy talán a *csörög* igével való hasonlatossága következtében az *é*-t *ö*-re változtatta...», s ezenkívül a «csörögé»-re még egy másik operatio is vár, t. i. a felvett *csörege* közvetítő alaknak még ol. *ciareghi*-re kell visszamennie. Ez jelesen az *á*:*é* hangváltozáson fordul meg, bár a két szó még így is az utolsó magánhangzó tekintetében — igaz, lényegtelen — eltérést mutat. Csakhogy az *á*-nak *é*-re változására nézve, a felhozott két példa közül a második: «*séter, stjtár* X: 476» egyáltalában el nem fogadható, minthogy e példában szóközépi *aj* változott *é*-re; az első: «*osztég: osztáng*»-nál alkalmasabban az «*osztáng, oszténg, osztég, osztág*» (Nyr II: 279, 463; V: 224; VIII: 90) alakokat hozhatta volna fel, hol csakugyan *á*:*é* hangváltozás ment végre a hangrend ellenére is; csakhogy ez egy,

hozzá újabban végbement esetet általánosítani még sem lehet. Úgy hogy egyrészt az *á*-nak átváltozása *é*-re, másrészt pedig ez *é*-nek átváltozása *ö* (*ü*)-re fölötte kérdéses. De jelentésileg is «*ciareghi* vagy *öf in ciareghi* : vajból, zsírból, olajból és tojásból készült étel, úgy hogy a tojás sárgája szépen megmarad; tehát a németül úgynevezett *spiegelei* egy neme; parm. *ciaràda* tojáshabbal készült étel; páv. *ciarghin* szintén tojásból készült étel» a «csőregé»-nek magyar jelentésétől lényegesen eltér, mert a «csőrege» nem valami *spiegelei*-féle, hanem «MA. ... *czőrege* = polenta ... Calepinus szerint *polenta* a magyarban *lepény*, *béles*». Idézzük még ezekhez Páriz-Pápai² II. 371. előforduló «tsőrege» szót, mely = «*Polenta*, *Pastillus*. Mehlklosse, Krapfen, Schneeballen (ein Gebäcke)» (Ballaginál is: «Schneeballen (eine Art Mehlspeise) Magyar-német szótár, Pest, 1857. 97. l.). Már pedig «*tészta*, *sütemény*» egyrészt, «*spiegelei*» másrészt merőben eltérő fogalmakat jelölnek. Úgy hogy nem vallhatjuk magunkénak a K. úr elméjében támadt *compromissum* eredményét, mely által K. úr a «csőregé»-t az ol. «*ciareghi*»-hez közelebb akarja hozni, tulajdonképpen pedig valami új dolgot hoz be *tertium*-nak, melyhez azután sem a magyar «csőregé»-nek, sem az olasz *ciareghi*-nek nincs köze. Azt mondja K. úr: A *czőrege* szó tehát eleinte olyan *lepényt* jelenthetett, melynek egyik főkelléke a tojás volt, úgy hogy *ciareghi*-nek nevezték». E finom meghatározás azonban, mely gondosan kerüli a szirteket, az olasz szóra éppenséggel nem talál, a mi pedig a magyar «csőregé»-t illeti, nem kizárólag a «csőregé»-re talál, hanem annyit tudunk szakácsi ismeretek nélkül is, hogy többféle *lepény* és *tészta* nemű készül, melyek egyik főkelléke szintén a tojás.

E negatív eredmények már előre sejtetik, hogy a dolognak más megoldása van. S itt megint egy a nyomozásnál elkövetett *methodikai* hibára kell figyelmeztetnem, hasonlóra ahhoz, melyért a Phil. Közl. IX: 183, 512. («Bonsok»; «Még egy pár szó a bonsokról») fel kellett szólalnom, t. i. hogy egyes nyelvészek kutatásaiknál sok esetben egyoldalúlag járnak el, a mennyiben nincsenek tekintettel a vizsgálódás egész körére, sőt nem vesznek tudomást már felvetett kérdésekről sem. Ennek pedig annál kevésbbé volna szabad előfordulnia, minthogy a mi magyar nyelvészeti irodalmunk tulajdonképpen nem is olyan rengeteg, hogy lépten nyomon figyelembe vehető ne volna.

Elősorolom most a magyar «csöregé»-t valójában megvilágító adatokat.

Vámbéry szerint («Magyar és török-tatár szögyezések») NyK. VIII: 137. «csörege, csörge oszm. *çörek egy ropogósa tészta, melyet ünnepnapokon sütni szoktak; csagatai çörek kenyér*»; Budenz «Jelentés»-ében NyK. X. a «jelentéktelen egyezések» közé sorolja a «csöregé»-t. A mi magát a török szót illeti, Hindoglu 190. «چورك» tjeurék pain du beurre (= vajas kenyér); Erődi «Gyakorlati török nyelvtan»² 27. *gevrek, csörek száraz, ropogós sütemény, kétszersült*. Miklosich («Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen» 1884) Denkschriften der Wiener Akademie. Phil.-hist. Klasse XXXIV: 279 «*çörek, çevrek, چورك t. Kuchen, rum. çjurekî Cihac, nordt. çörak Brot. Radl. 235. Z. 371. 3.*» U. a. XXXV: 114 (1885) «*gevrek كورك t. Backwerk. serb çurek (man erwartet etwa çurek) vergl. russ. kovriga Art rundes Brot Z. 769. 3.*» — A «csörege» végső *e*-je déli szláv közvetítésre vall v. ö. NyK. III: 472. *csizmadia, csizmazia, hamaria, dalia (delia)*, hol a végső *a* déli szláv (szerb) közvetítésre utal; ilyen *a*-val a déli szláv nyelvek legtöbbszörre *i*-végű idegen szókat toldanak meg, de járul az *a* más végekhez is, első sorban egyes magánhangzón (*e, u-n*) végződő szókhoz (szerb *česma* forrás, p. t. *češme*; *djindjuva* gyöngy t. *inži, inžü* NyK. III: 473), de *k*-hoz is ebben: szerb *kašika* kanál, t. *kašik*; *š*-hez ebben: szerb *kiša* eső ... t. *kiš* (tél ... zivataros idő) u. o. Magy. *dereglye* = szerb *dereglia* *dereglye*, (t.) *direkli* (árbozós, t. i. hajó) igazolja azt, hogy ilyen magashangú alapszót végző déli szláv (szerb) *a* a hangzóilleszkedés törvényénél fogva a magyarban *e*-re változik. Ilyen déli szláv végű török szót egyes esetekben ma már csak a magyar tüntet fel, a nélkül hogy hasonló alakot a közvetítő déli szláv nyelvekben most már kimutathatnánk, miből az következik, hogy az illető közvetítő alakok a déli szlávból (szerb) már kivesztek, de egy időben ott még ily alakoknak létezniök kellett. Ilyen szláv alak pl. *bicskia, bicska* bicsak mellett «ószl. *bričü, bolg. brič: novacula*; rum. *bricjü, briçag*; tör. *bytkák*» Nyr XI: 116. v. ö. Hind. 109. «*بچاق betjak* (olv. *bicsak*)» és alább: *بچقی betjke* (olv. *bicskf*) *scie, couteau, tranchet, serpe*».

E szerint eredeti alak nem *csörege*, hanem *csöröge*; a kezdő szótag megnyúlását a magyar hangsúlyozás idézhette elő, mire nézve v. ö. *födö* (*födö*) Nyr IV: 472. A «csöröge» változatban én

a «csörög» ige-analogicus hatását látom, valamint a csöröge jelentésű «csörge» alakban is a «csörög» és a más jelentésű «csörge» szónak, mely «tepertő jelentésű csörge» szó (MA. *czörge* = cremium lardi; Nyr VIII, 94. csörge: kiolvasztott szalonna, tepertő; Nyr X, 186. csörge: pörccz, tőpörtyű) (Erdélyben általában *tepertyü*-nek mondják), valószínűleg a «csörög» igével függ össze s a csöröge szótól teljesen különválasztandó, mely utolsó pontban K. úrral tökéletesen egyetértek.

Budapest, 1886. szeptember 20.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

VARIAE LECTIONES.

LXXII. Az áldozatra szánt kosnak a latin szótárak szerint *arviga* vagy *harviga* a neve. A kútfők pontosabb megvizsgálása azt mutatja nekünk, hogy e név nem így, hanem *ariuga* vagy *hariuga* irandó, *ariuga* van a legjobb codex szerint Varrónál, de L. L. V. cap. 19. ugyanaz Velius Longusnál orthogr. p. 2233. P. *hariuga* Festus Paulinál p. 100, 6. M. *haruga* Donatusnál in Terent. Phorm. IV. 4, 28.

Ribbeck Attiusnál inc. fab. XLIII. *arviga*-t ír. Ebben két hiba lappang: az egyik ki van derítve, t. i. hogy nem *arviga*, hanem *ariuga*. A másik meg az, hogy egyes számban van, holott Varro azt mondja, *quas* et Accius scribit.

LXXIII. Gloss. Hildebr. p. 21. n. 150. ez áll: *Astum, spolium*. Minek kell ezt olvasni, azt eddig hiába kutatták. Én, úgy hiszem, nyomába akadtam. Csonkított glossának nézem, melynek lemmája *Asylum*-nak olvasandó. Valószínűvé teszi ezt Placidus p. 4, 3: *Asylum* græce templum, ad quod si quis fugiebat, nefas erat extrahi, id est a non detrahendo *spolium*.

LXXIV. Ugyancsak a Hildebrand-féle glossariumban p. 290, n. 82. olvassuk ezt: *Venti, flamma aure*. Hildebrand *flabra aure*-nak szeretné írni, pedig kétségtelen, hogy minden erőszakos változtatás nélkül így kell a glossát helyreállítanunk:

Venti: flamina auræ.

V. ö. ugyanott p. 145, n. 169: *Flamina: venti*.

PONORI THEWREWK EMIL.